
Från censur till tryckfrihet

Kungliga biblioteket och censuren har en lång gemensam historia. Det är inte ovanligt att betrakta 1661 som året för nationalbibliotekets tillblivelse. Den kansliordning som utfärdades i september detta år innehöll de första svenska bestämmelserna om pliktleveranser. Alla trycksaker som framställdes i riket eller dess underliggande provinser skulle sändas i två exemplar till det kungliga kansliet för att därifrån fördelas på rikets arkiv respektive det kungliga biblioteket. Avsikten att berika dessa institutioners samlingar var i bästa fall sekundär; det primära syftet var att granska de skrifter som framställdes innan de godkändes för spridning.

Redan den 15 juli året därpå beslutades att alla manuskript skulle granskas *före* tryckningen, detta för att minska boktryckarnas ekonomiska risktagande. Förhandskontrollen utfördes vid kansliet, men som förut skulle ett exemplar avlämnas till vardera arkivet och biblioteket, så att Kungl. Maj:t 'så mycket bekvämligare kunna erfara, om däruti något förfångligt infört vore, att behöriga böter måtte i tid därpå skaffas kunna'. Censurlagstiftningen förnyades och rutinerna skärptes i upprepade stadgor under resten av seklet. Den 2 november 1667 skärptes bestämmelserna rörande bokimporten. Stockholms bokhandlare ålades då att för den kunglige bibliotekarien uppvisa förteckningar över de böcker som de infört från utlandet med avsikt att saluföra. I stapelstäderna utfördes motsvarande kontroll av närmaste domkyrkokonsistorium.

De många olika censurbestämmelserna sammanställdes av Karl XI till en stadga den 5 juli 1684. På prästeståndets begäran inrättades även ett särskilt ämbete, censor librorum, för att hantera

granskningen. Från 1687 och fram tills tjänsten avskaffades 1766 utnämndes sammanlagt sju censorer. Tre av dem – Gustaf Peringer Lillieblad, Johan Brauner och Gustaf Benzelstierna – var eller hade varit föreståndare för det kungliga biblioteket. Detsamma gällde Anders Wilde, som var amanuens åt censorn och vid flera tillfällen dennes ställföreträdare. Av de övriga fyra censorerna hade tre förestått universitetsbiblioteken i Uppsala eller Lund. Med 1719 års kansliordning fick censor librorum inseende över alla offentliga bibliotek i riket. Han skulle bevaka den utländska bokmarknaden och föreslå böcker till inköp, i första hand till det kungliga biblioteket. Censorns överordnade ställning framgår av att han var placerad flera steg ovan den kunglige bibliotekarien i den officiella rangordningen av statliga ämbeten.

Den nära kontakten mellan bibliotek och censur var på inget sätt märklig i samtidens ögon. Staten strävade efter informationsmonopol och det omfattade naturligt nog såväl produktionen som tillhandahållandet av texter. Censorn skulle vara språkkunnig och månglärd, dels för att kunna värdera den litteratur som importerades, dels för att kunna rätta vad som brast i den litteratur som framställdes inom riket. En stor del av censorns arbetsuppgifter var av redaktionell karaktär, och han fungerade kanske främst som ett slags sakkunniggranskare och smakdomare. De författare som hyste omstörtande åsikter lade knappast fram sina texter för bedömning. Censorn kom därför sällan i kontakt med verkligt agitatorisk materia, snarare hade han att bedöma om en skrift var kompetent framställd och nyttig eller inte. Det var alltså snarlika bedömningar som gjordes av bibliotekarien, som med begränsad budget köpte in lämpliga böcker från utlandet, och censorn, som avgjorde huruvida en bok alls skulle få komma ut på marknaden.

Med 1713 års kansliordning blev det kungliga bibliotekets sam-

lingar tillgängliga för allmänheten. Därefter särskildes kungarnas privata boksamlingar från den offentliga institutionen. Sakta vaknade tanken att den pliktinsamling som inletts som ett led i övervakningen av det tryckta ordet i stället kunde användas som ett medel att bevara den inhemska litterära produktionen. Hela 1700-talet igenom stretade de kungliga bibliotekarierna för att få fungerande rutiner kring pliktleveranserna, men att en värderande syn på litteraturen var inrotad framgår av att en stor del av den inkomna litteraturen gallrades eller försumrades. Bara det nyttigaste sparades och vårdades.

Det första förslaget att upphäva förhandscensuren lades på riksdagen 1739, men det dröjde till 1766 innan den första tryckfrihetsförordningen utfärdades och censorsämbetet avskaffades. Teologiska skrifter utsattes även därefter för granskning, men den utfördes av de kyrkliga konsistorierna. När censorsämbetet försvann överfördes kontrollen av bokimporten på det kungliga biblioteket. Denna nya uppgift åtföljdes inte av några resurstillskott och den ökade arbetsbördan orsakade åtskilliga klagomål från den kunglige bibliotekarien. Med 1810 års tryckfrihetsförordning hävdades kontrollen av bokimporten och i det fall en införd skrift blev föremål för rättslig åtgärd så hanterades ärendet av hovkanslern. Därmed upphörde det kungliga bibliotekets direkta inblandning i censurväsendet.

Även i modern tid har Kungliga biblioteket emellertid att hantera material som pliktlevererats, men av olika orsaker inte kan tillhandahållas åt allmänheten. Det gäller exempelvis hemligt tryck från militära och polisiära myndigheter, men också publikationer med barnpornografiskt innehåll. Även om materialet normalt inte lånas ut kan det komma till användning för forskare och rättsvårdande myndigheter.

JONAS NORDIN